

248748

วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

พระสมักร มุลதாகุล

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
กุมภาพันธ์ 2555

วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

พระสมักร มุลทากุล

การค้นคว้าแบบอิสระนี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

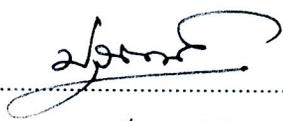
วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

พระสมัคร มุลทากุล

การค้นคว้าแบบอิสระนี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

คณะกรรมการสอบการค้นคว้าแบบอิสระ

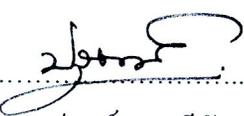

.....ประธานกรรมการ
ผศ.ดร. เทพประวิณ จันทร่แรง

.....กรรมการ
ผศ.ดร. ประดุม บุนยศรีตัน

.....กรรมการ
ผศ.ดร. วิโรจน์ อินทนนท์

.....กรรมการ
อ.ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง

คณะกรรมการที่ปรึกษาการค้นคว้าแบบอิสระ

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
ผศ.ดร. ประดุม บุนยศรีตัน

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
ผศ.ดร. วิโรจน์ อินทนนท์

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
อ.ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

© ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าแบบอิสระฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจาก ผศ.ดร.ปรุศม์ บุญศรีตัน ประธานกรรมการที่ปรึกษาหลัก ผศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ และ อ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง กรรมการที่ปรึกษาร่วมในการทำการค้นคว้าแบบอิสระ ผู้วิจัยขอขอบคุณ และอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่งในความกรุณาของอาจารย์ที่ได้ให้ความดูแลเอาใจใส่ให้คำแนะนำตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ แก่ผู้เขียนเป็นอย่างดีมาโดยตลอด และขอบคุณ อ.ดร.พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์ ที่ให้ความดูแลเอาใจใส่ ชี้แนะในการศึกษาวิจัยแก่ผู้วิจัย อีกทั้งขอบคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ถวาย วิชาความรู้ ขอคุณ รศ.จารุณี วงศ์ละคร ประธานสาขาวิชาปรัชญาและศาสนา ขอคุณบรรณารักษ์ หอสมุดกลางและห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ ที่อำนวยความสะดวกให้ข้อมูลหลักฐานอ้างอิง กราบขอคุณพระอภัยสารทะสังฆปาโมกข์ ที่เคารพเหมือนท่านนวนเวียนอยู่ในหัวใจเป็นระยะ ขอคุณพระครูปริยัตยานุศาสน์เจ้าอาวาสและรองเจ้าอาวาสวัดฝายหิน ตลอดถึงพระภิกษุสามเณร วัดฝายหินทุกรูป ขอคุณพระบุญชู พลฉาญาโณ และ พระธีรเชษฐ ชยนนโท ศิษย์รุ่นพี่ที่คอย แนะนำช่วยเหลือในการศึกษาค้นคว้าแบบอิสระนี้ ขอคุณพระณัฐพงษ์ คุณเสกโก เพื่อนกัลยาณมิตร ที่ได้ชี้แนะและให้ความช่วยเหลืออันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัย ขอคุณ โยมรัศมีที่ถวาย ทุนการศึกษา และขอคุณทุกๆท่านที่คอยให้ความช่วยเหลือ คอยตักเตือนให้สติ ให้กำลังใจมาโดย ตลอด

บุญกุศลใดอันเกิดจากการค้นคว้าแบบอิสระนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธานุชา และขอบูชา คุณบุพการีผู้ให้กำเนิด คุณพ่อตาน คุณแม่เหลียน มุลทากุล ผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่าง คอยเป็นที่พึ่งพิงและเป็นกำลังใจให้ตลอดมา อีกทั้งพี่ๆและญาติมิตรทุกๆ คน รวมทั้งครูอาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา ความรู้ทุกท่าน ขออำนาจคุณพระรัตนตรัยโปรดคุ้มครองอภิบาลผู้มีคุณูปการตามที่ได้ระบุนามและที่ไม่ได้ระบุนามทุกๆท่าน ให้ประสบแต่ความสุขความเจริญ และขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้รับ ผลานิสงส์แห่งบุญกุศลโดยทั่วกัน

ชื่อเรื่องการค้นคว้าแบบอิสระ

วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า

ผู้เขียน

พระสมัคร มุลதாகุล

ปริญญา

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสนศึกษา)

คณะกรรมการที่ปรึกษาการค้นคว้าแบบอิสระ

ผศ.ดร.ปรุทม์บุญศรีตัน

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

ผศ.ดร. วิโรจน์ อินทนนท์

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

อ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

บทคัดย่อ

248748

การค้นคว้าแบบอิสระนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษา ค้นคว้า รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าแล้ววิเคราะห์โดยใช้ทฤษฎีการวิเคราะห์แบบอรรถธรรมสัมพันธ์แล้วนำเสนอด้วยการพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า การอุปมา คือการใช้ภาษา สำนวน โวหาร ข้ออ้างนำมาเปรียบเทียบใช้คู่กับอุปไมย ทั้งนี้ประเภทของอุปมาโดยทั่วไป แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คืออุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ อุปมาที่รู้ได้ด้วยความ อุปมาที่รู้ได้ด้วยความของพากย์วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกสามารถจำแนกประเภทของสิ่งที่ใช้เปรียบเทียบอุปมาได้ดังนี้คือ มนุษย์ สัตว์ ชาติ สิ่งของ ต้นไม้ โดยพบว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าใช้เปรียบเทียบอุปมา สามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะใหญ่ๆ คือ ฝ่ายที่มีภาพลักษณ์เป็นบวกหรือกุศล และฝ่ายที่มีภาพลักษณ์เป็นลบหรืออกุศล และไม่ปรากฏสิ่งที่ใช้เปรียบเทียบที่เป็นกลางหรืออพยากฤต เนื่องจากวิธีการใช้อุปมาในการสอนต้องการชี้ให้เห็นความแตกต่างที่ดีและชั่ว แสดงให้เห็นคุณและโทษของสิ่งที่อุปมาแก่ผู้ฟัง เพื่อให้เกิดสำนึกคล้อยตามแล้วละทิ้งในสิ่งที่เห็นผิดและไม่ก้าวล่วงในสิ่งที่ผิดทำนองคลองธรรม น้อมรับเอาหลักธรรมคำสอนไปประพฤติปฏิบัติเกิดประโยชน์สุขแก่ชีวิตตามอุดมคติในทางพระพุทธศาสนา

248748

อุปมามีความสำคัญในการสื่อความหมายทางภาษาที่มีความยากง่ายต่างกัน โดยเฉพาะข้อความที่เกี่ยวข้องกับนามธรรมที่ไม่สามารถสื่อสารอย่างตรงไปตรงมาการอุปมาจึงเป็นกุญแจหรือเครื่องมือทางภาษาสำหรับการโยนนามธรรมไปสู่รูปธรรมให้ชัดเจนและสละสลวยยิ่งขึ้นสามารถทำให้ผู้ฟังเข้าใจความหมายได้ง่ายและรวดเร็วพระพุทธเจ้าจึงทรงเลือกวิธีการใช้อุปมาในการสอนให้เหมาะสมกับบุคคลแต่ละคนซึ่งมีพื้นฐานด้านจิตและระดับภูมิปัญญาแตกต่างกันเหตุผลที่ทรงเลือกใช้การอุปมาในการสอนก็เพื่อช่วยอธิบายให้สิ่งที่ป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพราะธรรมะเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งยากต่อการเข้าใจของผู้ที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะมาก่อน การใช้อุปมาจากสิ่งที่เขามีประสบการณ์เพื่อให้เขาเข้าใจถึงสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่ง หนึ่งเหตุผลในการใช้อุปมาก็เพื่อโยงถึงเป้าหมาย ๓ ระดับ คือ เป้าหมายเบื้องต้น เป้าหมายในท่ามกลางและเป้าหมายในที่สุดกล่าวคือครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ส่วนลักษณะของการใช้อุปมาเป็นศิลปะการใช้ภาษาเปรียบเทียบสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรม ๓ วิธี คือ การสร้างบุคคลสมมุติขึ้นมากล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่งและการใช้เสียงคำสร้างภาพหรือความหมายพิเศษ โดยมีวิธีการเลือกคำที่จะใช้สื่อความคิด เรียบเรียง จัดวาง และใช้ถ้อยคำเพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้นการใช้อุปมาจึงมีประโยชน์ต่อผู้รับสารโดยมุ่งผลสัมฤทธิ์ ๓ ด้าน คือ ผลสัมฤทธิ์ทางด้านมโนทัศน์ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความคิดของผู้ฟังให้มีศรัทธาและเห็นจริงตามได้ด้วยตนเอง ผลสัมฤทธิ์ทางกายภาพ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตไปสู่ทางที่ดี ปรับเปลี่ยนความประพฤติทางกาย ทางวาจา เห็นผลประจักษ์ในทางที่ดีและผลสัมฤทธิ์ทางจิตภาพ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจเพื่อให้ถึงการสิ้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง

ผลสัมฤทธิ์ในการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า แบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ คือ ความสุขเบื้องต้นเข้าถึงความสงบเย็นอันเป็นอุปนิสัยในการตรัสรู้เบื้องต้น และระดับโลกุตระ คือ ความสุขเหนือโลก ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคล เข้าถึงประโยชน์สูงสุด ส่วนการประยุกต์ใช้อุปมาในการสอนต้องพิจารณาเลือกใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในโลกยุคปัจจุบัน โดยขึ้นอยู่กับบุคคลสถานที่ เวลา จุดมุ่งหมายและธรรม

Independent Study Title   The Application of Metaphor in Buddha's
Teaching

Author   PhraSamak   Multagul

Degree   Master of Arts (Buddhism Studies)

Independent Study Advisory Committee

Asst.Prof. Dr. ParudBoonsriton	Advisor
Asst.Prof. Dr. VirojInthanon	Co-advisor
Dr. SomwangKaewsufong	Co-advisor

ABSTRACT

248748

The independent study's objective is to analyse the application of metaphor in Buddha's teaching. Its methodology is a documentary research by collecting data from various sources related to the application of metaphor in Buddha's teaching analysing them by using *Atthadhammasambanbha* analytical theory presenting them in descriptive way.

The study's result is that *Upama*(metaphor) is to use language idiom in order to make a comparison, It generally can be divided in to three categories, *Upama* known by vocabulary, known by the meaning and known by statement

in Tipitaka, man, animals, elements things and tree were found to be used as metaphor. The ways of using metaphor were found in positive as in good way and in negative or bad way but not in the medium. That is to say that with metaphor the Buddha uses as an instrument to present the disciples from the harm and to encourage them in the right path.

The metaphor takes the important role in making the abstract language to be more understandable to the common people as well as to make language to be more précising and refining. The reason of using metaphor is to relate the listener to aim of life which cover to all of aspect of ways of life i.e. morality, concentration and wisdom. The ways of using metaphor can be divided into ୩ categories, they are to assume or invent some story to compare one thing with another and to use the voice to create picture or special meaning. Application of metaphor can be resulted in ୩ kinds of efficiencies. They are Conceptual efficiency resulting in change in concept having faith and right view, Physical efficiency causing change into the way of life turning one behavior into the right path and Mental efficiency brings about the change in inner part which leading the cessation of all sufferings.

Efficiency in application of metaphor used by the Buddha can also be divided in to ୨ levels. Mundane level, basic happiness which will be prerequisite for the enlightenment and the supramundane level, the true happiness that is to attain the Noble One. For the application of metaphor in teaching, one must choose the appropriate one to use for the present situation, with consideration about person, place, time, purpose and teaching.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา	๑
๑.๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๓ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
๑.๔ วัตถุประสงค์	๖
๑.๕ ขอบเขตและวิธีดำเนินงานวิจัย	๖
๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัย	๗
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องการใช้อุปมา	๑๐
๒.๑ ความหมายของอุปมาและความสำคัญของการใช้อุปมา	๑๑
๒.๒ โครงสร้างของการใช้อุปมาแบบทั่วไป	๑๕
๒.๓ ประเภทของอุปมา	๑๕
๒.๔ ลักษณะของการใช้อุปมา	๒๒
๒.๕ ลักษณะของการใช้อุปมาในบริบททั่วไป	๒๘
๒.๖ ประโยชน์แห่งการใช้อุปมา	๓๔
๒.๗ ข้อบกพร่องของอุปมา	๓๕
๒.๘ สรุป	๓๖
บทที่ ๓ วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า	๓๘
๓.๑ จุดมุ่งหมายในการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า	๓๘
๓.๒ ประเภทของการใช้อุปมาในพระพุทธเจ้า	๔๑
๓.๓ ลักษณะของการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า	๔๕
๓.๔ ตัวอย่างการสอนด้วยวิธีอุปมาอุปไมยที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	๕๐
๓.๕ สรุป	๘๒

บทที่ ๔	วิเคราะห์การใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า	๘๑
	๔.๑ ความนำ	๘๑
	๔.๒ วิเคราะห์วิธีการสอน โดยการใช้อุปมาของพระพุทธเจ้า	๘๔
	๔.๓ วิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์วิธีการใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า	๙๒
	๔.๔ การประยุกต์ใช้อุปมาในการสอนของพระพุทธเจ้า	๙๙
	๔.๕ สรุป	๑๐๑
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๐๓
	๕.๑ บทสรุป	๑๐๓
	๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๔
บรรณานุกรม		๑๐๖
ประวัติผู้เขียน		๑๑๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ข้อมมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ (BUDSIR VI for Windows) version ๖ สำนักคอมพิวเตอร์มหาวิทยาลัยมหิดล บนแผ่นซีดีรอม (CD-ROM) ชื่อโปรแกรมว่า (The computerization of the Pali Canon and Buddhist Reference Suit) ของโครงการ BUDSIR (Buddhist Scriptures Information Retrieval) เรียงตามลำดับเล่ม/ข้อ/หน้า ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพฺพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพฺพคณวรรค	(ภาษาไทย)
สั.มหา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญฺจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญฺจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตฺก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตุตฺกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาบาลี)

ฉ

ช.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ช.อิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	อิติวุตตก	(ภาษาไทย)
ช.ชา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ช.อ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

อภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์		(ภาษาไทย)
อภิ.ป.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติปกรณ์		(ภาษาไทย)

วิธีอ่าน

พระไตรปิฎก อัง เถ่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับตัวอย่าง ที.สี.(ไทย) ๘/๔๖๘/๒๐๓. หมายถึง
ที่มนิกาย สีลขันธวรรค เถ่มที่ ๘ ข้อ ๔๖๘ หน้า ๒๐๓